

”En trollkvinne skal du ikke la leve”

Av Geir A. Grøtan, konservator NMF, Museet Midt iks

Disse ordene er hentet fra Andre Mosebok 22:18 og er kanskje den setning som har gitt legitimitet til at det på 14 – 1600-tallet ble dømt og brent hekser og trollmenn i en stor skala over nesten hele Europa.

Hva var så årsaken til denne noe bisarre utslag av vår religion? På 1500- og 1600-tallet vedtok en rekke europeiske land egne trolldomslover, ofte hjemlet direkte ut fra bibelen – såkalte ”mosaiske rettsprinsipper”. Dette var rettsregler hentet direkte fra Det Gamle Testamentet. Årsaken til innstramningen i lovverket har blitt forklart ut fra blant annet reformasjonen og den senere katolske motreformasjonen. Både Martin Luther og den sveitsiske reformatoren Jean Calvin krevde med henvisning til bibelstedet i Andre Mosebok at trolldomskvinner skulle brennes. Forfølgelse av heksene så de som Guds vilje.

Den vitenskapelige begrunnelse for hekseforfølgelsene finner man på 1500-tallet i to vitenskapelige verk fra 1400-tallet. Johannes Niders religiøse reformstudier fra 1438 ”Formicarius” og den senere ”Maleus Maleficarum”, eller ”Heksehammeren” som den også ble kalt. Sistnevnte bok skrevet i 1486 av dominikanerpresten Heinrich Kramer.

Tittelbladet til et av de seneste opplagene av heksehammeren

Heksehammeren gir retningslinjer for hvordan myndighetene skulle oppspore, avsløre, etterforske og rettsforfølge trolldom og heksekriminalitet.

Den dansk/norske kongen Christian IV innførte i 1617 sin moderne hekselovgivning. Hans forfølgelse av hekser grenset til fanatisme og drivkraften var kongens lutherske moral. Christian den IV var strengt oppdradd til å bli konge av guds nåde og oppfattet det herved som sin plikt å påse at folk skikket seg rett.

Hvis en ser bak de åpenbare årsakene til hekseforfølgelsen hentet fra en gammeldags tolkning av Bibelen, så har vitenskapen funnet fram til mer bakenforliggende årsaker. På 1600-tallet er Europa inn i en konsolidering av nasjonalstatene. Mange av de statsgrenser vi har den dag i dag fikk sin opprinnelse fra 1500- og 1600-tallet. Det var behov for å styrke statsmakten og gi undersåttene den respekt staten hadde behov for. Dette ble gjort gjennom aktiv bruk av lover og rettsforfølgelse. Her kom hekseprosessene beleilig inn som en måte å undertrykke landets innbyggere og mane dem til ro og orden. Offentlig brenning og halshugging var nok sikkert metoder som var effektive for å oppnå dette.

Hekseprosessene straffet også flere kvinner enn menn. Her har vitenskapen også funnet forklaring på den store andel av rettsprosesser mot kvinner. Martin Luther og Johan Calvin mente kvinner var svake, ofte umoralske, godtroende og underkastet sitt seksuelle begjær. Djevelen angriper menneskeheten der den er svakest, nemlig gjennom kvinnekjønn. Den tidligere nevnte boken ”Heksehammeren” beskriver hekseriet som opphav i kjødets lyst og som i følge boken ”er umettelig hos kvinner”. Hekseprosessene blir derfor i følge moderne vitenskap en måte å undertrykke kvinnene på ved inspirere til ekteskap og underdanighet.

Begrepet heks ble i første omgang ikke brukt i på personer som ble dømt for trolldom. En går ut fra at ordet stammer fra

mellomhøytysk Hecse som på sin side stammer fra gammelhøytysk Hagzissa og gammelengelsk Haegtesse. Forstavelsen hag kommer av hegn (heks har altså samme opprinnelse som hekk), zissa eller tesse antakelig fra gammelnorsk tysja, en god ånd. Opprinnelig kan det altså ha vært en betegnelse på en ånd som vernet om innhegninger.

I Norge kom betegnelsen i bruk blant de lærde ca. år 1700 og det etter at hekseprosessene var over. Den vanlige betegnelsen på utøvere av skademagi, både i lovverket fram til 1842 og i dagligtale var trollfolk, trollkvinne, trollkjerring, trollkone, heksemester eller trollkar.

I Norge er det dokumentert at 307 mennesker ble henrettet for hekseri fra 1570-årene og frem til 1695. I tillegg ble mange straffet med landsforvisning, fengsel, bøter, pisking og andre skam- og kroppsstraffer. De fleste som ble dømt var kvinner, men det er registrert om lag 50 dødsdommer over menn.

Det var i årene 1610 til 1660 de fleste hekser ble brent på bålet i Norge. Siste henrettelse fant sted i november 1695 i Kvæfjord i Troms, der Johanne Nielsdatter ble den siste brente heks i en rekke av mange.

Hva var det så disse trollkvinnene, eller heksene ble beskyldt og dømt for. Det var forskjell på hvite og svarte hekser. Hvite hekser ble ikke sett på som farlige, men det kan dokumenteres at også flere av disse ble dømt til brenning på bålet. Hvite hekser drev med såkalt signeri, healere. Svart heksekunst var trolldom med død og ulykke som resultat og selvsagt omgang med djevelen.

I Namdalen kjenner vi til to kvinner som måtte bøte med livet etter beskyldninger om hekseri. Først ute var Barbro Hasfjord fra Vikna. Hun ble brent på bålet i 1647. Noen år senere, i 1661, var det Astrid Mikkelsdatter Lestem fra Overhalla sin tur.

Hekseprosessene sluttet sakte men sikker av seg selv. Europa går etter hvert inn i Opplysningstiden og et annet syn på mennesker (og kvinner) vinner sakte men sikker fram. Juss og teologi skilles ad. Jussen blir selvstendig ved at teologien mister sin innflytelse over jussen. Straffebestemmelsene i Guds lov er ikke universelle, men har

begrenset historisk gyldighet. Mosebøkene mister sin innflytelse på jussen.

På teologisk hold skjer det også endringer. Djevelen mister sin aktive rolle. Fra å være en aktiv innhenter av sjeler ble han nå forvist til Helvete der han sitter passivt og venter på sjeler

Bevisføringen i hekseprosessene var ofte mangelfulle. Det var dette som i ettertid har gjort mange nysgjerrige på disse rettssakene. Ofte var det bygdesladder og sjalusi som rettet oppmerksomheten mot de såkalte heksene. Tilståelsene kom oftest etter flere dager med tortur. En av de vanligste måtene å avgjøre om en kvinne var heks eller ikke, foregikk med "vannprøven". Kvinner mistenkt for å være heks ble bundet på hender og føtter og kastet i vannet. Fløt de, ble det tatt som bevis på at de var hekser, sank de beviste det deres uskyld.

Vannprøven. Tresnitt fra 1500-tallet

Kilder:

Hekseprosessene, Wikipedia
Store Norske Leksikon, Nettutgave
Den europeiske hekseforfølgelsen,
<http://ansatte.uit.no/rha003/hekseprosesser.html>, Rune Blix Hagen
Jan Guillou, Heksens Forsvarere, J. W. Cappelen forlag as, 2002